

УДК 343.35:35.083.94

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЙНИМИ ПРОЯВАМИ В ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Кагановська Т. Є.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри,
декан юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
Заслужений юрист України

Анотація: У статті наголошено на одній з основних причин політичної, економічної та соціальної нестабільності в Україні – корупції; охарактеризовано поняття корупції; вказано на необхідності дотримання законодавства про державну службу; зазначено про важливість створення дієвої системи запобігання корупції; запропоновано власні заходи, скеровані на усунення корупційних ризиків у найбільш насичених сферах.

Ключові слова: корупція, запобігання і протидія корупції, державна служба, кадрова політика, Кодекс державної служби, Правила етичної поведінки державного службовця.

Аннотация: В статье отмечена одна из основных причин политической, экономической и социальной нестабильности в Украине – коррупция; охарактеризовано понятие коррупции; указано на необходимость соблюдения законодательства о государственной службе, важность создания действенной системы предотвращения коррупции; предложено собственные мероприятия, направленные на устранение коррупционных рисков в наиболее насыщенных сферах.

Ключевые слова: коррупция, предотвращение и противодействие коррупции, государственная служба, кадровая политика, Кодекс государственной службы, Правила этического поведения государственного служащего.

Annotation: The article noted one of the main causes of political, economic and social instability in Ukraine – corruption; characterized by the concept of corruption, the need to respect the law on the public service; the importance of creating an effective system to prevent corruption; proposed their own measures aimed at eliminating corruption-risk in the most heavily spheres.

Key words: corruption prevention and combating of corruption, public service, human resources policy, the Code of public service rules of ethical conduct for public servants.

Однією з основних причин політичної, економічної та соціальної нестабільності в Україні є корупція. Вона завжди присутня там, де є публічна влада. Слово «корупція» означає підкуп державних службовців, хоча згодом під цим словом стали розуміти будь-яке корисливе зловживання владою та недоброчесність чиновників [1, с. 32–44]. На жаль, у нашій країні вона з соціальної аномалії перетворилася на правило і виступає звичним засобом вирішення проблем, є нормою функціонування влади, правоохоронних органів та способом життя значної частини членів суспільства. Тому однією з найважливіших проблем розбудови держави є формування ефективного механізму забезпечення дієвості державних інституцій, методологічною засадою існування яких має бути концепція єдності та розподілу влад, що є ознакою демократичної і правової держави, бо державне управління здійснюється через органи законодавчої, виконавчої та судової влади, які утворені в установленому законодавством порядку. Державне управління як адміністративна, виконавча та розпорядча діяльність держави здійснює цілеспрямований вплив органів держави, її інституцій та державних службовців на різні сфери життя суспільства, індивідів та їх колективів. Тому на порядку денному існування країни гостро стоїть питання боротьби з корупцією.

Під корупцією розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм

повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Вона характеризується такими основними ознаками:

- може здійснюватися лише особами, уповноваженими на виконання функцій держави;

- дане діяння пов'язане з протиправним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданих їм повноважень;

- така діяльність має на меті одержання матеріальних благ, послуг, пільг та інших переваг [2; 3, с. 121–122; 4, с. 8–14].

Визначення корупційного діяння, на відміну від корупції, у ст. 1 Закону «Про боротьбу з корупцією» не дається, а лише вказується, які діяння є такими:

а) незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв'язку з виконанням таких функцій, матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою за фактичну (дійсну) вартість;

б) одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг або переваг, не передбачених чинним законодавством. Даний пункт відрізняється від наведеного вище тим, що в ньому мова йде про одержання кредитів, позичок тощо з використанням пільг або переваг, які взагалі не передбачені чинним законодавством (на відміну від попереднього, в якому мова йшла про те, що такі

пільги передбачені чинним законодавством, але не передбачені для даної особи) [2].

Російські вчені вважають корисним розрізняти верхівкову, низову і вертикальну корупції. Перша – охоплює політиків, вище і середнє чиновництво і пов'язана з ухваленням рішень, що мають високу вартісну ціну. Це лобювання законів, участь у розподілі держзамовлень, зміні форм власності тощо. Друга – поширена на середньому і нижчому рівнях і пов'язана з постійною, рутинною взаємодією службовців і громадян (штрафи, реєстрації, видача довідок та ін.). Часто обидві зацікавлені в корупційній операції сторони можуть належати до однієї державної організації. У цьому випадку службовець дає хабар своєму начальнику за те, що той покриває корупційні дії першого. Це вже вертикальна корупція, яка виступає як міст між верхівкою і низовою корупцією. Це особливо небезпечно, оскільки свідчить про перехід корупції від стадії розрізнених актів в стадію організованих форм [5].

Суспільство дедалі більшою мірою очікує, що уряд забезпечить належне державне управління, за якого приватні інтереси, ділові та інші зв'язки чиновників не зможуть скомпрометувати механізм прийняття державних рішень або підірвати авторитет держави.

Одним з пріоритетів діяльності Голодержслужби є запобігання проявам корупції на державній службі, відкритість і прозорість у діяльності державних службовців. Реалізація цього пріоритету досягається, зокрема, через забезпечення дотримання законодавства про державну службу та здійснення заходів щодо запобігання проявам корупції в державних органах.

11 вересня 2006 року Президент України своїм Указом схвалив Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» [6]. У ній передбачено створення дієвої системи запобігання корупції, розроблення комплексних заходів щодо протидії цьому явищу, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків як загрози демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, становленню громадянського суспільства.

Згідно з Річною національною програмою співробітництва Україна – НАТО на 2013 рік запобігання та протидія корупції залишаються складовою державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, затвердженою Указом Президента України від 5 липня 2013 року №371/2013 [7], тому з метою визначення антикорупційних інструментів, утвердження принципів етичної поведінки у сферах безпеки і оборони Україна й надалі адаптуватиме механізми Ініціативи НАТО з розбудови доброчесності, цілісності та прозорості в роботі оборонних та безпекових інституцій. До середньострокових цілей належить забезпечення виконання Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011 – 2015 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 року № 1240; продовження виконання рекомендацій Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO); запровадження принципів Ініціативи НАТО з розбудови доброчесності, цілісності та прозорості в роботі оборонних та безпекових інституцій.

Пріоритетними завданнями на поточний рік є забезпечення проведення на постійній основі інформаційно-роз'яснювальної кампанії з метою формування у суспільстві негативного ставлення до корупції; здійснення заходів, передбачених на 2013 рік Державною програмою щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 року №1240; дотримання Порядку організації проведення спеціальної перевірки відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, затвердженого Указом Президента України від 25 січня 2012 року №33; продовження здійснення заходів для підвищення рівня підготовки фахівців у сфері боротьби з корупцією в межах реалізації Ініціативи НАТО з розбудови доброчесності, цілісності та прозорості в роботі оборонних та безпекових інституцій. Основними заходами виступить організація із залученням допомоги держав – членів Альянсу проведення в 2013 році навчального курсу з питань запобігання корупції (...); завершення проведення в державних органах чергового етапу самооцінки щодо корупційних загроз у сферах безпеки і оборони України з використанням можливостей Ініціативи НАТО з розбудови доброчесності, цілісності та прозорості в роботі оборонних та безпекових інституцій (...); забезпечення участі органів сектору безпеки і оборони України у передбачених Ініціативою НАТО з розбудови доброчесності, цілісності та прозорості в роботі оборонних та безпекових інституцій (...); ужиття заходів щодо започаткування проектів міжнародної технічної допомоги у сфері реалізації антикорупційної політики (...); продовження проведення навчальних курсів для працівників Центрального управління Служби безпеки України і підпорядкованих йому регіональних органів щодо розбудови доброчесності, цілісності та прозорості в роботі оборонних та безпекових інституцій.

Найбільш небезпечним є прояв корупції у кадровій політиці на вищих щаблях виконавчої влади, оскільки це дає можливість керівнику вищого рівня створити цілу піраміду корумпованих відносин, яка буде пронизувати всю вертикаль влади. За показниками корумпованості Україна стабільно входить у групу світових «лідерів». Масштаби, специфіка здійснення і динаміка розповсюдження корупційних дій залежить від загального політичного, економічного і соціального стану держави. Період проведення соціально-правових і економічних реформ у суспільстві є сприятливим для розширення корупційних можливостей.

Для цього завжди існує низка причин:

1) економічна криза і політична нестабільність;

2) недосконалість законодавства, тобто тривала відсутність системи антикорупційних законів і підзаконних актів (в Україні неодноразово виносилися на обговорення проекти законів «Про конфлікт інтересів у діяльності публічних службовців» реєстраційний номер № 4420, «Про правила професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів» реєстраційний № 4420-1, «Про заходи державного фінансового

контролю публічної служби» реєстраційний № 4472 та інші). Однак жоден із запропонованих законопроектів не був прийнятий.

Прийняття Закону «Про засади запобігання і протидії корупції» № 3206-VI від 07 квітня 2011 року [8], на наш погляд, не повною мірою виконало поставлене завдання щодо боротьби з корупцією.

Корупція загрожує національній безпеці і суспільному ладу України, впливає на формування і діяльність владних інститутів, підриває довіру громадян до влади, ускладнює відносини України з іноземними державами. Тому необхідне проведення таких першорядних заходів:

- зменшення кількості «хабаромістких» функцій державного управління (видача ліцензій, довідок);
- забезпечення прозорості прийняття рішень за допомогою конкурсів, тендерів;
- чітке законодавче визначення процедур прийняття управлінських рішень;
- підвищення кримінальної відповідальності за корупційну діяльність;
- за скоєння корупційної дії повинні притягуватися не лише державні службовці нижчого рівня, але і високопосадовці, які скомпрометували себе корупційними діями;
- закріпити як корупційні в кримінальному законодавстві реально діючі форми лобізму, протекціонізму, спонсування з політичною метою й інші закриті корупційні технології.

На нашу думку, залишилося нагальним питання щодо прийняття Кодексу поведінки держслужбовця, в якому слід закріпити принципи державної служби, моделі поведінки держслужбовця в певних ситуаціях. Кодекс повинен відтворювати рекомендації щодо правильних дій чиновника у випадку виникнення матеріальної зацікавленості і не допускати подвійного тлумачення. На сьогодні діють лише Загальні правила поведінки державного службовця, затверджені Наказом Голодержслужби від 04 серпня 2010 року № 214 [9], які є суто узагальненням стандартів поведінки та доброчесності державних службовців.

Згідно з Державною програмою щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки (далі – Програма), затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. № 1240 [10], аналіз доцільності та адекватності визначення заходів в межах відповідного розділу свідчить, що завдання і заходи (додаток 2) завданням і меті програми відповідають опосередковано, адже такі заходи є лише черговою спробою створити нормативні засади вирішення болючої проблеми.

Проведення запропонованих заходів дасть можливість розпочати усунення корупціогенних ризиків у сферах, що найбільш ними насичені, однак стверджувати про їх достатність чи недостатність буде доречним принаймні після того, коли

- антикорупційне законодавство буде реформовано відповідно до міжнародних стандартів;
- буде створено відповідні умови для ефективного застосування антикорупційного законодавства органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- буде створено ефективну систему протидії корупції в усіх сферах діяльності органів державної

влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях; у системі правоохоронних органів;

- буде забезпечено відкритість та поінформованість громадськості про здійснення заходів щодо запобігання і протидії корупції;

- буде сформовано у суспільстві нетерпиме, негативне ставлення до корупції як суспільно-небезпечного явища;

- буде посилено взаємодію об'єднань громадян з органами державної влади і органами місцевого самоврядування у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики, забезпечено підтримку громадянським суспільством антикорупційних заходів, що здійснюються державою;

- буде зменшено обсяги тіньової економіки;

Варто також відзначити необхідність розробки додаткових заходів, таких як:

- Адміністративно-процедурний кодекс;
- Кодекс державної служби України;
- Правила етичної поведінки державного службовця;

- схвалення на підставі Правил етичної поведінки державного службовця окремих правил етичної поведінки для різних сфер державного управління, які б враховували специфіку відповідних сфер;

- прийняття законів, якими мають бути врегульовані питання конфлікту інтересів в діяльності державних службовців, державний фінансовий контроль публічної служби, внесення необхідних змін до процесуальних кодексів, виборчого законодавства, законодавства про проходження державної служби, прирівняних до неї служб (мілітаризованої тощо) та служб в органах місцевого самоврядування, про статус суддів, прокурорів тощо;

- запровадження комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня знань різних верств населення про особисту участь громадян у запобіганні та викритті фактів корупційних діянь, запровадження у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах освітніх програм, тематичних занять з питань протидії корупції, і забезпечення проведення соціологічних досліджень у сфері запобігання та протидії корупції із залученням громадських організацій;

- схвалення окремого закону про декларування доходів, майна, витрат публічних службовців, який би передбачав обов'язковість оприлюднення інформації про доходи і витрати певних категорій службовців (наприклад, тих, які обіймають найвищі категорії посад); передбачити при цьому такі механізми перевірки поданих декларацій, які б дозволяли ефективно виявляти випадки незаконного збагачення;

- запровадження механізму захисту працівників публічного сектору, які інформують про діяльність, що може містити ознаки корупційних діянь; покласти на публічних службовців обов'язок повідомлення уповноважених органів або осіб про відомі їм факти вчинення корупційних діянь; підвищити рівень поінформованості службовців щодо необхідності відповідного інформування та механізми захисту інформаторів;

- забезпечення належного фінансування та організації регулярного навчання для публічних службовців з питань запобігання і протидії корупції, етики та доброчесності, зокрема – для службовців, що працюють у сферах з високими корупційними ризиками;

- схвалення окремого закону про участь громадськості у прийнятті рішень органами публічної влади, дія якого поширювалася б на процес ухвалення рішень парламентом, іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

- запровадження програми інформування та просвіти громадян з питань запобігання і протидії корупції та передбачення належного фінансування їх реалізації; внесення зміни до законодавства про державні закупівлі, які б встановлювали відповідальність учасників за порушення вимог законодавства про закупівлі, передбачали механізми запобігання виникненню, виявлення та врегулювання конфлікту інтересів у сфері державних закупівель, запровадження електронних закупівель, включення антикорупційних положень до договорів про державні закупівлі та документів, що подаються учасниками на підтвердження їхньої відповідності кваліфікаційним вимогам, а також подальше приведення правового регулювання процедур державних закупівель у відповідність до стандартів Європейського Союзу тощо.

Будь-яке негативне явище неможливо побороти лише за допомогою прийняття певних актів законодавства, оскільки законодавство лише визначає механізми, форми, способи, сили і засоби протидії певному явищу, у даному випадку – корупції. Тому крім законодавчих заходів, необхідним є вжиття комплексу організаційних, інформаційних тощо заходів та їх фінансово-економічне забезпечення. Останнього в економічно слабкій державі завжди буде бракувати.

«Виділяти гроші на боротьбу з корупцією – те саме, що виділяти горілку на боротьбу з пияцтвом». Основна специфічна риса корупції як явища полягає у тому, що вона здебільшого продукує сама себе. Чим більш певною стане протидія корупції, тим більше фінансів буде вивільнятися для подальшого зміцнення цієї протидії.

І, зрештою, для належного виконання державної антикорупційної програми варто:

- зокрема підвищувати загальний рівень правової культури, повагу до прав і свобод людини, демократичних цінностей (принципу верховенства права!) серед політиків, бізнесменів та суспільства в цілому;

- усвідомлювати те, що викорінення корупції можливе лише із застосуванням кримінально караних заходів.

Збереження зазначених у Програмі тенденцій варто підкріпити прагненням політиків та державних службовців не використовувати посаду з метою особистого збагачення, здійснення належного контролю за діями чиновників з боку правоохоронних органів, ширим бажанням у вищого керівництва країни боротися з корупцією, удосконаленням національного законодавства з питань боротьби з корупцією, викоріненням звички

населення все вирішувати за допомогою корупційних дій, належним внутрішнім контролем в органах влади тощо.

Слід зазначити, що за роки незалежності України ухвалено чимало нормативно-правових актів антикорупційної спрямованості, які практично не діють за різними обставинами, в основному через проблему кількості та якості нормативних актів, а також механізму впровадження їх у дію. Слід погодитися з Є. Невмержицьким про те, що відсутність будь-яких результатів боротьби з корупцією, окрім газетних розслідувань, призвела до суспільної оцінки корупції як феномена, з яким боротися ніхто не бажає і який розцінюється як явище, що неминуче та поза волею виборців супроводить будь-яку державну владу [11, с. 127–128]. Корупція сьогодні стала щоденним явищем, набула всеохоплюючого епідемічно-корозійного характеру. Викоренити це явище до кінця не можливо, але вживати певних заходів щодо мінімізації корупції необхідно [12, с. 113]. Корупція – явище, яке породжується недосконалістю влади, і «тільки влада може впоратися з корупцією» [13, с. 73].

Тому, мабуть, дійсно, вже виникла нагальна потреба щодо реформування державної служби, підбору та розстановки фахівців своєї справи. Про це вже неодноразово зазначалось у виступах відомих українських політиків та у публікаціях періодичних видань. Так, Є. Невмержицький зазначає, що реформа державної служби найважливіший напрям демократизації суспільства і влади. Для її успіху реформатори повинні взяти до уваги не лише порядок реформування органів влади, але й багато інших чинників, таких як співвідношення між заробіткою платню в державному секторі і бізнесі, роль корупції та конфлікту інтересів під час прийняття рішень у державному секторі, ефективність та значимість праці державного службовця та багато іншого, що націлене на формування чесної та компетентної державної служби [14, с. 51]. Враховуючи прагнення нашої держави стати на один щабель з багатьма високо розвинутими країнами світу, змушує шукати шляхи викоренення корупції, в першу чергу, з державної служби як соціального зла різними способами та методами.

У літературі вже була висловлена думка про те, що важливим кроком у протидії корупції має стати вдосконалення діяльності державних органів, які здійснюють виявлення корупційних діянь керівників і посадових осіб, для чого необхідно переорієнтувати їх з виявлення незначних чинників корупції на виявлення більш небезпечних правопорушень, а також проявів у найбільш важливих сферах життя держави та у сферах, де ці діяння набули найбільшого розповсюдження; розробити та запровадити в діяльність правоохоронних органів необхідні методики виявлення та збору інформації про факти корупції на різних рівнях державного управління. Доцільним є запровадження таких заходів і у сферах розпорядження державними коштами, приватизації, охорони здоров'я, освіти, інших сферах громадського та державного життя. Одним з кроків запобігання корупції в державній службі є прозорість і відкритість влади. Іншими словами, необхідно зробити діяльність державних структур, їх посадових осіб прозорою

для пересічних громадян що поверне віру громадян в офіційну владу, створить несприятливе середовище для корумпування суспільства, гарантуватиме реалізацію конституційних прав громадян в інформаційній сфері [15, с. 69].

Проблеми протидії корупції в Україні за своїм змістом багато в чому збігаються з аналогічними проблемами в інших країнах, особливо в країнах, що утворилися на теренах колишнього Радянського Союзу. Цей збіг обумовлюється однаковою соціальною сутністю корупції як корозії влади, яка полягає у зловживанні службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування владою або службовим становищем у корисливих або в інших особистих інтересах. Незважаючи на відмінності у державному устрої, однаковими в принципі для всіх країн є як основні соціально-економічні передумови корупції – недосконалість механізму реалізації владних повноважень, прагнення наділених владою суб'єктів скористатися цією владою в особистих цілях (конфлікт публічних і особистих інтересів), так і основні напрями протидії корупції – обмеження, нейтралізація та усунення соціальних передумов корупції, причин та умов корупційних діянь, визначення обмежень і заборон для державних службовців, встановлення відповідальності за їх порушення [16, с. 19].

Безперечно, велике значення для ефективного функціонування всієї системи управління справами держави й суспільства має забезпеченість цієї системи відповідними кадрами та розумне управління кадровим потенціалом державної служби. Сучасні проблемні питання стосуються як ефективності системи державного управління, так і забезпечення ефективності системи державної служби, формування її кадрового потенціалу та управління ним [17, с. 109]. Тому, основне завдання, що сьогодні стоїть перед країною – це проведення реформи державної служби, створення професійної та некорумпованої нової еліти державних службовців у державному управлінні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник М.І. Хабарництво, загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства [Текст] / М.І. Мельник. – К., 2000. – С. 32–44.
2. Про боротьбу з корупцією [Текст] : Закон України від 5 жовтня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.
3. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Державна служба в Україні [Текст] : підручник / С.В. Ківалов та ін. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – 368 с.
4. Додін Е.В. Предупреждение коррупции в деятельности таможенной службы [Текст] / Е.В. Додін // Митна справа. – 2003. – № 4. – С. 8–14.
5. Сатаров Г.А. Россия и коррупция: кто кого? [Текст] / Г.А. Сатаров // Российская газета. – 1998. – 19 февраля.
6. Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності», затверджена Указом Президента України № 742/2006 від 11 вересня 2006 року [Текст] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
7. Річна національна програма співробітництва Україна – НАТО на 2013 рік, затверджена Указом Президента України від 5 липня 2013 року №371/2013 [Текст] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15898.html>.
8. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» № 3206-VI від 07 квітня 2011 року [Текст] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
9. Загальні правила поведінки державного службовця, затверджені Наказом Голодержслужби від 04 серпня 2010 року № 214 [Текст] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1089-10>.
10. Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. № 1240 [Текст] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011-%D0%BF>.
11. Невмержицький С. Інститути громадянського суспільства у протидії корупції [Текст] / С. Невмержицький // Право України. – 2008. – № 12. – С. 126–132.
12. Одінцева О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією [Текст] / О. Одінцева // Право України. – 2006. – № 6. – С. 110-114.
13. Голик Ю. В. Борьба с коррупцией как перманентный процесс [Текст] / Ю.В. Голик // Правовая политика и правовая жизнь. – 2003. – № 3. – С. 68–74.
14. Невмержицький С. Ефективний державний апарат як головна умова викоренення корупції в Україні [Текст] / С. Невмержицький // Банківська справа. – 2008. – № 5. – С. 47–54.
15. Мельник М. І. Антикорупційна діяльність в органах державної влади та її наукове забезпечення [Текст] / М.І. Мельник // Право України. – 2000. – № 3. – С. 67–71.
16. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) [Текст] : монографія / М.І. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004. – 400 с.
17. Сурай І. Г. Суб'єкти управління кадрами державної служби України [Текст] І.Г. Сурай // Статистика України. – 2009. – № 1. – С. 109–113.